

Tatjana B. Kručkova (Moskva)

JEZIK I PERESTROJKA

Radikalne promjene do kojih je došlo u političkom životu SSSR-a počev od aprila 1985. godine suštinski su uticale i na jezike koji funkcionišu u zemlji. S jedne strane, porast nacionalne svijesti narodâ SSSR-a, koji nije drugačije tumačen nego kao "nacionalizam", doveo je do radikalnog preispitivanja postojeće jezičke politike koja se u stvari često veoma razilazila sa proklamovanim političkim i teoretskim principima. Taj proces protiče složeno i dosta kontradiktorno, izazivajući u odnosu na život kako pozitivne (na primjer, jačanje pažnje prema sudbini maternjeg jezika) tako i negativne pojave (na primjer, negiranje neophodnosti nacionalno-ruske dvojezičnosti za normalnu životnu aktivnost višenacionalnog Sovjetskog Saveza, zahtjevi prelazak turskih, i takođe nekih drugih jezika na arapsko pismo), kao i realnosti koje je za sada teško ocjenjivati jednoznačno (na primjer, usvajanje zakona o jezicima od strane saveznih i nekih drugih autonomnih republika).

Uporedo sa promjenama koje se odvijaju na nivou društvene svijesti, u jezičkoj politici već je realizovan niz akcija koje treba da pomognu harmonizaciju jezičkog života narodâ SSSR-a: razrađuju se i obnavljaju pismenosti za jezike bez pisane tradicije, proširuje se sastav jezika na kojima se izvodi školska nastava ili koji se predaju u školama kao predmet (na primjer 1989/90. šk. g. samo je u Moskvi u 42 škole počela nastava 10 jezika naroda SSSR-a), organizuje se mreža kurseva i kružoka za nastavu nacionalnih jezika za ruskojezično stanovništvo, otvaraju se kulturni centri naroda što žive izvan svojih iskonskih teritorija i naroda koji nemaju svoja teritorijalno-državna područja. Veliku ulogu za razvoj mnogih jezika naroda SSSR-a, neosporno, odigraće proširenje njihova korišćenja u sferi masovnog informisanja.

S druge strane, perestrojka je uticala ne samo na funkcionisanje jezika nego i na leksičko-semantičke sisteme jezika naroda SSSR-a, posebno podsisteme koji se obično imenuju kao društveno-politička leksika i terminologija.

Prvo, suštinski je aktivizirana upotreba nekih riječi i sintagmi koje označavaju kako pozitivne tako i negativne strane savremenog društvenog života, na primjer *demokratizacija*, *inicijativa*, *ličnost*, *hozasčet* (privredni račun), *reforma*, *demokratija*, *burokratija*, *bjurokratizam*, *komandno-administrativnye metody*, *konservatizam*, *dogmatizam*, *uravni lovka*, *iždivenčestvo* (iščekivanje), *vedomstvennost* (činovnički odnos) i dr. Ušle su u svakodnevni govor riječi koje su prije upotrebljavali samo "buržoaski falsifikatori", na primjer *partokratia*, *partokrat*.

Drugo, mnoge ideološki obojene riječi i sintagme praktično se prestale da funkcionišu: *razvitoy socializm*, *zrelyj socializm*, *brigada komunističeskogo truda*, *rabočaja garantiija*, *socialističeskie objazatelstva* (socijalističke obaveze), *perevypolnenie plana* (prebacivanje plana) i sl. Mnogo rjeđe počele su da se sureću riječi

kommunizm, kommunističeskij, buržuaznyj. Gotovo da se ne upotrebljava sintagma *buržuaznaa demokacija*, koja je ranije imala visoku frekventnost upotrebe (čak se posebno definisala u objasnidbenim rječnicima) i veoma izraženu negativnu konotaciju. Ona je zamijenjena konotativno neutralnijom sintagmom *zapadnja demokacija*.

Treće, pojavili su se novi elementi društveno-političke leksike i terminologije: *perestrojka, uskorenje* (ubrzanje, intenzifikacija), *zastoi, novoe političeskoe myšlenie, radikal nja ekonomičeskaja reforma, regional nyi hozrasčet* (regionalni privredni račun), *konvertiruemij rublj* (konvertibilna rublja), *glasnost, gruppovoj egoizm, kollektivnyj egoizm* i dr., pri čemu su neke od njih postale u pravom smislu ključnim ili, kako ih nazivaju u njemačkojezičkom arealu, riječima-lozinkama savremenog perioda, a druge su, na primjer *uskorenje* brzo izgubile svoju aktuelnost.

Treba istaći da su sve navedene pojave karakteristične za bilo koje jezike u periodima krupnih društvenih promjena, revolucija. One su već bile dobro istražene u stručnoj literaturi na materijalu francuskog jezika u periodu velike francuske revolucije i ruskoga jezika u periodu velike oktobarske revolucije.

Međutim, u leksičko-semantičkom sistemu jezika sada se odvijaju neki dosta specifični procesi uslovljeni osobenostima prethodnog razvoja našeg političkog sistema, a takođe okolnošću da revolucionarne promjene društvenog života koje se sada odvijaju teku u okviru postojeće društveno-ekonomske formacije.

Interesantne promjene desile su se sa značenjima nekih riječi. Tako je riječ *vybory* (izbori) ponovo dobila svoj etimološki sadržaj pa ipak, pošto je u sjećanju još svježije njeno nedavno značenje, koje, istina, nikada nije zabilježeno u rječnicima - obaveznost glasanja za jedinog kandidata, ona se često sada upotrebljava s bližom odrednicama: *vybory na alj ternativnoj osnove* (izbori na alterantivnoj osnovi - u suštini ta je sintagma tautologična) ili *svobodnye vybory*.

Riječ *partija* počela je onačavati ne samo KPSS nego i bilo koju drugu političku partiju u SSSR-u. Ranije je u tom smislu upotrebljavana samo u odnosu na političke organizacije stranih zemalja.

Tokom razvoja političkog parlamentarizma i formiranja višestranačja u zemlji u odnosu na vlastitu političku realnost počele su se koristiti oznake *pravij* i *levij* (desni i lijevi), istina pri tome su one doživjele dosta neobične transformacije. U uslovima višepartijske zapadne demokratije klasifikacija partija na lijeve i desne obično se vrši po obilježju "odnos prema socijalističkoj ideji". Unekoliko pojednostavljujući, može se reći da što više partija prihvata tu ideju, ona je više lijevo. A kod nas se desnim nazivaju pristalice administrativno-komandnog upravljanja privredom, odnosno u suštini je riječ *levij* dobila značenje suprotno tradicionalnome.

U vezi sa ponovnim ocjenjivanjem istorijske prošlosti zemlje, a takođe realija ekonomskog i političkog života zapadnih zemalja, kod nekih je elemenata društveno-političke leksike i terminologije promijenjena konotacija. Tako je, na primjer,

još donedavno kolektivizacija izvršena 30-ih godina razmatrana kao jedna od pretpostavki koja je učinila mogućom potpunu i konačnu pobjedu socijalizma u zemlji. Konotacija značenja riječi bila je pozitivna. Sada je rašireno gledište po kome se ona smatra protivpravnom akcijom što je razorila seosku privredu. Prirodno je da u takvoj interpretaciji riječ ima veoma izraženo negativnu konotaciju.

Slična je situacija sa riječju *rynok* (tržište). Prije su sovjetski ekonomisti smatrali da je tržište neraskidiv dio privrede kapitalizma. Taj je pojam negativno ocjenjivan, posebno pri pokušajima njegova prenošenja u oblast privrede socijalizma. U skladu s tim i riječ *rynok* ranije je imala više negativnu nego pozitivnu konotaciju. Danas u vezi sa započinjanjem radikalne privredne reforme taj se pojam razmatra u novom aspektu. Pod tržištem se podrazumijeva visokorazvijena društvena podjela rada. Konotacija riječi sada je pozitivna. Interesantno je da je istovremeno snažno porasla učestalost ove riječi i terminoloških spojeva s njom - *rynočnye otnošenija* (tržišni odnosi), *reguliruemij rynok* (regulirajuće tržište), pojavili su se novi ustaljeni izrazi - *socijalističeskij rynok* (socijalističko tržište), *planovno-rynočnyj* (plansko-tržišni).

Pod uticajem navedenih procesa, a takođe usljed trezvenije ocjene društvenog života zemlje zamijenjena je referentna baza nekih elemenata društveno-političke leksike i terminologije. Ako su se prije riječi kao što su *rynok* (tržište), *akcija*, *fermer* (farmer), *rant'e* (rentijer), *monopolizm*, *antimonopolj*, *noe zakondoateljstvo*, *birža*, *cennye bumagi* (vrijednosni papiri), *mafija*, *narkobiznes*, *bezrobotnye* (nezaposleni), *reket* upotrebljavale samo u odnosu na život buržoaskog društva, sada se one koriste za opis realija koje postoje u našoj zemlji.

Mnogi elementi društveno-političke leksike koji su već odavno prešli u kategoriju istorizama ili semantičko polje "realije stranih zemalja" danas su ponovo ušli u svakodnevni govor: *trockizm*, *kulak*, *monarhist*, *anarhist*, *social-demokaty*, *anarho-sindikalisty* i dr.

Interesantno je pratiti kako je zamjena ocjene i društveno-političkih orijentira uticala na upotrebu ideoloških markera. Jezicima koji funkcioniraju u društvima što se odlikuju ideološkim monizmom nije svojstvena ideološka diferencijacija u punom smislu te riječi. Pa ipak i u njima nastaje potreba prenošenja pojmova svojstvenih drugim ideologijama. Za to je razrađen čitav niz markera koji omogućuju da se razlikuje jedno ideološko značenje riječi od drugog. Tako, na primjer, još su sasvim nedavno riječi i sintagme kao *svoboda* (sloboda), *demokratija*, *svobodnyj obmen* (slobodna razmjena), *prava čeloveka* upotrebljavane u sovjetskim izdanjima čas bez navodnika čas sa navodnicima. U prvom slučaju označavali su pojmove ideologije koja je dominirala u SSSR-u i drugim socijalističkim zemljama, u drugom - pojmove buržoaske ideologije. Navodnici su vršili ovdje takozvanu upozoravajuću funkciju, pomoću njih čitaocu je ukazivano da riječi nisu upotrijebljene u svom značenju, odnosno da u njih nije unesen onaj sadržaj koji je prihvaćen u jeziku (pošto se u jeziku, prirodno, u uslovima ideološkog monizma prvenstveno aktualiziraju značenja

koja fiksiraju pojmove vladajuće ideologije). Analognu funkciju navodnici realizuju i u slučajevima kada se unutarja forma riječi razilazi sa značenjem. Na primjer, u ruskom jeziku uvijek je u navodnicima upotrebljavana riječ *pravoznašnyj*. Ona je jedno vrijeme figurirala u ruskom jeziku u značenju "koji se odnosi na buržoasku propagandu zaštite ljudskih prava", ali sudeći po korijenima koji je čine moglo se zaključiti da označava pravnu zaštitu (po analogiji sa *pravoohranitel'nyj*), a navodnici su upozoravali čitaoca da ovdje nešto nije u redu. Kao markeri slični navodnicima upotrebljavale su se riječi *tak nazyvaemij* (takozvani), up. *tak nazyvaemoe zakrytoe obšestvo* (takozvano zatvoreno društvo), ili bliže odrednice, up. *demokratija po-amerikanski* (demokratija na američki način).

Danas se u vezi sa preosmišljavanjem ideoloških koncepcija mnoge riječi i sintagme koje smo spomenuli i koje su se upotrebljavale u određenim kontekstima ili uvijek sa odgovarajućim markerima više ne razmatraju kao nešto što pripada rječniku buržoaske propagande, te se koriste bez navodnika ili dodatnih odrednica. Zato se ti načini često primjenjuju da se diferenciraju savremena značenja elemenata društveno-političke leksike i njihovih značenja u periodu kulta ličnosti i zastoja.

Ali treba istaći da nabrojane vrste markiranja nastavljaju da se upotrebljavaju i za prenošenje značenja elemenata društveno-političke leksike u rječnicima drugih ideologija, up. *pluralizm po-vašingtonski* (pluralizam na vašingtonski način), *demokratija po-saudiski* (demokratija na saudski način).

Promjene principijenog karaktera desile su se sa društveno-političkom terminologijom. Decenije dominacije u zemlji redukovanog i dogmatiziranog marksizma-lenjinizma, u kome ne samo da nisu dozvoljavane bilo kakve ideološke diskusije nego čak i konceptualna razmimoilaženja, dovele su na nivou jezika do toga da svi društveno-politički termini imaju svoje fiksirano značenje koje se tokom vremena gotovo nije mijenjalo. Karakteristično je da objasnidbeni rječnici ruskoga jezika kao tumačenja mnogih elemenata ovog podsistema do sada navode u suštini definicije 80-90-togodišnje starosti, up., na primjer, definiciju riječi imperijalizam: "Najviši i posljednji stadij kapitalizma, koji se odlikuje dominacijom krupnog monopola, borbe između velikih kapitalističkih zemalja za izvore sirovina i tržišta plasmana, za tuđe teritorije i eksploataciju drugih naroda, što dovodi do neprekidnih agresivnih ratova za novu podjelu svijeta".¹ U tim značenjima ideološki relevantne leksičke jedinice figurirale su ne samo u naučnim tekstovima nego i u tekstovima masovnog komuniciranja, naučno-popularnoj literaturi i sl., odnosno u tom svom svojstvu prelazile su iz naučne sfere u druge sfere komuniciranja, tako da je u izvjesnom smislu sa gledišta jednoznačnosti i određenosti značenja granica između termina i netermina izbrisana. Naravno, pri tome su ostajala određena razmimoilaženja u obimu sadržaja

koji su suštinski zavisili od nivoa obrazovanja raznih grupa nosilaca jezika što su upotrebljavali društveno-političku leksiku.

Sada se bukvalno pred očima odvija semantička diferencijacija društveno-političkih termina. Tako se tokom oštih diskusija o novom liku socijalizma navode na desetine definicija te društveno-ekonomske formacije. Stoga je riječ *socijalizm* postala prekomjerno višeznačna. U oblasti društveno-političke leksike ovaj je proces krenuo još dalje. Ovdje se već može govoriti ne samo o konceptualnoj nego i o ideološkoj diferencijaciji. Up., na primjer, sljedeći iskaz: "Kao i ranije ostaje razlika između DS i, recimo, takvih kao što sam ja koji sebe smatraju nasljednicima i nastavljacima najboljih tradicija marksizma. Mi, na primjer, društvo izgrađeno u SSSR-u ne smatramo socijalizmom i zato nam se socijalistički put čini najboljom varijantom razvoja ljudske civilizacije. A obrnuto, mnogi u DS govore da postojeće društvo upravo i jeste socijalizam i na toj se argumentaciji prema njemu odnose skeptički". Prema tome, ideološki je pluralizam neminovno doveo do višeznačnosti mnogih centralnih društveno-političkih termina.

Politički sinoci

Za Jugoslaviju kao federativno zajedničko naroda i naroda koji su se razvijali u različitim uslovima i različitim stepenima razvoja, politika se razvijala u konceptu politika, odnosno u različitim stepenima društveno-političkom i državnom uređenja. U obzir dolazi da se u politici razlikuje između naroda i naroda koji su se razvijali u različitim uslovima i različitim stepenima razvoja, politika se razvijala u konceptu politika, odnosno u različitim stepenima društveno-političkom i državnom uređenja.

1 Slovar' ruskogo jazyka. T. 1. S. 662. M., 1981.